

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСАХ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Кудласва Н.В., Фльора А.П.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто економічний зміст та сутність зобов'язань суб'єктів господарювання, основні критерії класифікації зобов'язань підприємств з точки зору вітчизняних та зарубіжних науковців. Проаналізовано доцільність застосування окремих ознак класифікацій для задоволення потреб користувачів фінансової звітності. Здійснено критичну оцінку поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців щодо класифікаційних ознак. **Ключові слова:** зобов'язання, кредиторська заборгованість, розрахунки, оцінка, визнання.

Постановка проблеми. Процес управління фінансово-господарською діяльністю підприємств тісно пов'язаний з оцінкою, яка означає вартісне вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку, насамперед, господарських засобів та джерел їх формування. При цьому будь який об'єкт обліку насамперед має бути визнаний. Одним з найменш досліджених є питання визнання, оцінки та класифікації оцінки зобов'язань. Проблема оцінки зобов'язань набуває особливої актуальності при зростанні проблем неплатежів. Саме тому вивчення досвіду визнання, оцінки та класифікації зобов'язань є необхідним для запровадження у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки, визнання та класифікації зобов'язань підприємств присвячені дослідження таких зарубіжних та вітчизняних вчених: Ф.Ф. Бутинець, Н.І. Верхоглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна, С.Ф. Голов, О.М. Губачова, С.І. Мельник, А.С. Стельмащук, П.С. Смоленюк, І.В. Орлов, І. Чалий, Хендриксен Е.С., Ван Бреда М.Ф. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняних наукових дослідженнях практично відсутні системні розробки з оцінки, визнання, класифікації зобов'язань та їх впливу на господарські процеси підприємств, не сформовано єдиного підходу до класифікаційних ознак та визнання окремих складових зобов'язань.

Формулювання цілей статті. На основі аналізу нормативно-законодавчих актів, наукових джерел та існуючої практики проаналізувати сучасні підходи до визнання, оцінки та класифікації зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найнагальнішими підходами до трактування поняття «зобов'язання», що потребують дослідження в контексті поставленої мети є обліковий, юридичний та аналітичний підходи. При цьому слід відмітити, що аналітичний зміст категорії «зобов'язання» адаптується до облікового її визначення, але формується з метою виконання суто аналітичних завдань.

Відповідно до статті 509 Цивільного кодексу України зобов'язанням є «правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [13].

Тотожне за змістом визначення категорії «зобов'язання» притаманне визначенням, що містяться в науково-довідковій літературі «зобов'язання – це правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від такої дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов'язань» [6].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зобов'язання – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [10].

Відповідно до МСФЗ 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи» «зобов'язання – теперішня заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди» [35, с. 273].

Дані визначення за змістом розкривають сутність досліджуваної економічної та юридичної категорії. Зважаючи на те, що ведення бухгалтерського обліку (при здійсненні оцінки і визнанні об'єктів в обліку) базується на юридичних, а саме договірних нормах, облікове та юридичне трактування слід брати до уваги при побудові системи бухгалтерського обліку.

В даному випадку, з метою підвищення релевантності даних інформаційної системи підприємства, можна виокремити наступне визначення економічної категорії «зобов'язання підприємства» на основі симбіозу існуючих трактувань: зобов'язання – це визнана боржником заборгованість, яка буде погашена кредитору внаслідок здійснення ряду дій щодо зменшення активів або збільшення зобов'язань та має часову визначеність за звітними періодами.

Юридичне трактування зобов'язань підприємства дає можливість визначити сторони, що взаємодіють як боржник та кредитор, а головне – умови здійснення правовідносин, які в бухгалтерському обліку відобразатимуться у грошовому вимірнику по здійснених господарських операціях. Позитивним явищем є регламентація надання таким правовідносинам юридичної сили у форматі договору. Проте, інформаційна система підприємства, яка б базувалася тільки

на юридичному трактуванні зобов'язань балу б обмежена даними про періоди їх виникнення та погашення (адже цінною є інформація про фактичне отримання активів і зобов'язання, що в такому випадку виникають). Тобто в системі бухгалтерського обліку укладений договір не є господарською операцією, а тільки фактом господарського життя, який може стати господарською операцією у випадку впливу на склад господарських засобів та джерел їх утворення.

У ринкових умовах господарювання взаємовідносини між підприємствами мають характер грошових розрахунків. Розрахунки між підприємствами і організаціями – це одна з необхідних складових розширеного відтворення. Вони опосередковують розподіл і перерозподіл суспільного продукту, перехід його з товарної форми в грошову, і навпаки. Розрахунки ґрунтуються на економічній базі кругообігу коштів в процесі виробництва і є суспільним визнанням того, що підприємство-виробник тієї чи іншої продукції виконало свої виробничі зобов'язання і поставлені цілі.

У регульованих ринкових системах з розвинутим господарським законодавством кредитор у разі невиконання позичальником у передбачені терміни своїх кредитних зобов'язань може подати на нього позові в судовому порядку вимагати не лише повернення боргу, а й повного відшкодування збитків.

У разі невиконання позичальником рішень суду про сплату заборгованості суд оголошує боржника неплатоспроможним і застосовує механізм банкрутства, який водночас є й механізмом вибору ефективного власника, і механізмом запобігання можливій ланцюговій реакції поширення неплатежів між господарюючими суб'єктами, що може перетворитися на потужний дестабілізуючий фактор економіки.

Саме для нормального функціонування всіх ланок господарства необхідно мати достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства, зокрема про зобов'язання.

З метою бухгалтерського обліку П(С)БО 11 «Зобов'язання» класифікує зобов'язання наступним чином (рис. 1).

Забезпечення – зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу.

Непередбачене зобов'язання – це:

1) зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або

2) теперішнє зобов'язання, що виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки малоймовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити.

Отже, як бачимо, П(С)БО 11 «Зобов'язання» пропонує загальну класифікацію, яка є універсальною для будь якого підприємства. Колектив

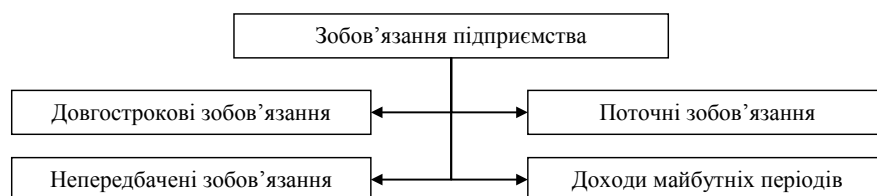

Рис. 1. Класифікація зобов'язань підприємства згідно П(С)БО 11 «Зобов'язання»

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

авторів, Н.І. Верхоглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна, погоджуються з даною класифікацією, але зазначають що для правильної організації бухгалтерського обліку зобов'язань важливим є визначення моменту виникнення зобов'язання, оскільки юридичні та економічні аспекти цього питання не збігаються. Так, у «момент підписання договору на одержання кредиту між підприємством і банком виникає юридичне зобов'язання, суть якого полягає в тому, що воно підлягає виконанню в майбутньому. В бухгалтерському обліку підприємства зобов'язання знаходить своє відображення лише тоді, коли на його поточний рахунок банк зарахує грошові кошти» [3, с. 323].

Тому пропонують поділяти зобов'язання залежно від порядку визначення суми до погашення зобов'язання на реальні та потенційні. Реальні зобов'язання виникають на підставі договору, контракту, одержаного рахунку (як правило, сума заборгованості та строк погашення по них є конкретними і вказуються у відповідних документах).

Залежно від строку погашення реальні зобов'язання поділяють на поточні та довгострокові. Потенційні зобов'язання характеризуються тим, що сума і термін платежу за ними не визначені і залежать від подальших подій у майбутньому. Потенційні зобов'язання поділяються на забезпечення, непередбачені зобов'язання та доходи майбутніх періодів.

Таку ж класифікацію пропонують С.Ф. Голов [4, с. 319], А.М. Стельмащук та П.С. Смоленюк [11, с. 227].

Хендриксен Е.С. та Ван Бреда М.Ф. відмічають [12, с. 427], що зміст статті «Доходи майбутніх періодів», яка не має будь-якої конкретно визначеної характеристики, може сприйматись як щось середнє між зобов'язаннями і власним капіталом.

Тому, як зазначає І. Чалий, «враховуючи сумнівний статус статті «Доходи майбутніх періодів», при МСФЗ-трансформації потрібно віднести відповідні залишки на інші статті зобов'язань, наприклад, аванси отримані або інші поточні зобов'язання тощо. Також автор наголошує, що зобов'язання, які відображені за статтями забезпечення, повинні бути проаналізовані на предмет розподілу на поточні та довгострокові; пропонує об'єднати в одну статтю поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом, за страхуванням та за розрахунками з учасниками в статтю «Нараховані зобов'язання» [14, с. 214].

Губачова О.М. та Мельник С.І. наголошують, що у бухгалтерському обліку зобов'язання відображають тільки тоді, коли виникає заборгованість по них. Кредиторська заборгованість визнається, якщо вона відповідає її визначенню, може бути

виміряна і є релевантною і достовірною. Тому, на відміну від попередніх класифікацій розглядають зобов'язання за наступними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1
Класифікація кредиторської заборгованості підприємства

Класифікаційна ознака	Види кредиторської заборгованості
1	2
В залежності від порядку визначення суми	Фактичні
	Умовні
В залежності від термінів погашення	Поточні (короткострокові)
	Довгострокові

Джерело: [5, с. 270]

Фактичні зобов'язання виникають на основі договору, контракту, одержаного рахунку, сума заборгованості за якими відома. За умовними зобов'язаннями, навпаки, точна сума не може бути визначена до настання певної дати. Це заборгованість зі сплати податків, відпусток тощо.

Короткострокові (поточні) зобов'язання мають бути погашені в процесі одного операційного циклу діяльності підприємства або протягом одного фінансового року після дати складання балансу. Термін оплати довгострокових зобов'язань перевищує фінансовий рік.

Отже, у П(С)БО 11 «Зобов'язання» оцінка зобов'язань відіграє важливу роль при формуванні облікової політики суб'єкта господарювання. Застосування принципу обачності передбачає використання в обліку таких методів оцінки, які б запобігали заниженню сум визнаних зобов'язань, тобто зобов'язання слід визнавати за їх максимальною оцінкою. Необхідно зауважити, що у редакції Закону «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 05.10.2017 р. принцип обачності виключений із загального переліку принципів обліку, однак, його застосування регламентується НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Саме тому, на нашу думку, його застосування залишається необхідним при формуванні показників фінансової звітності. Принцип безперервності передбачає, що «оцінка зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність триватиме й надалі» [6; 10].

На дату балансу зобов'язання оцінюються таким чином (див. рис. 2).

Під сумою погашення розуміють «недисконтовану суму грошових коштів або їх еквівалентів, яка, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства» [9]. За сумою погашення у ф.1 Баланс

(звіт про фінансовий стан) відображаються всі види поточних зобов'язань.

Для відображення всіх інших видів зобов'язань пропонується застосовувати оцінку за теперішньою вартістю «дисконтована сума майбутніх платежів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), яка, як очікується, буде необхідна для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства» [9].

Таким чином, за теперішньою вартістю на дату балансу як правило відображають довгострокові зобов'язання, на які нараховуються відсотки, а саме: суми довгострокових банківських позик, довгострокових відсоткових векселів, позик за облігаціями виданими, платежів за фінансовою орендою, позик різних небанківських фінансово-кредитних установ, які підлягають дисконтуванню. Порядок «визначення теперішньої вартості залежить від умов та виду зобов'язання».

Аналіз динаміки та структури зобов'язань в Україні свідчить, що зобов'язання в Україні впродовж трьох останніх років зросли з 5783061,0 млн. грн. до 7543559,3 млн. грн. у 2016 р. та зменшились до 5769539,0 млн. грн. станом на 31.12.2017 р. Постійне коливання обсягів зобов'язань пояснюється значним зростанням кількості суб'єктів підприємницької діяльності у 2016 р. та незначним зменшенням їх кількості станом на 31.12.2017 року, про що свідчать дані Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України [8].

У господарських процесах підприємств у складі зобов'язань значне місце посідає кредиторська заборгованість. Досить дискусійним є підхід І.А. Бланк щодо визначення сутності та видів кредиторської заборгованості. Автор зазначає, що «кредиторська заборгованість – це поточні зобов'язання підприємства, при цьому не уточнює сутності поняття «поточні зобов'язання» [1]. Але якщо поточними зобов'язаннями вважати короткострокову заборгованість, тоді як у звітності відображати заборгованість по довготривалих операціях? Адже виконання інвестиційних програм, розробка перспективних проектів розвитку підрядниками ініціатора і навіть залучення підприємством позикових коштів фінансово-кредитних установ на дані цілі сприятиме утворенню довгострокової заборгованості. Так як короткостроковий період призводитиме до уповільнення кругообігу засобів підприємства, породжуватиме проблеми, що будуть пов'язані з дефіцитом грошової маси для обслуговування кругообігу засобів виробництва.

Професор Ф.Ф. Бугинець наголошує, що у сучасній фінансовій практиці виділяють наступні основні види кредиторської заборгованості (рис. 3).

Отже, як бачимо, автор розглядає досить розгорнуту класифікацію, але, на жаль, не приділяє уваги довгостроковим зобов'язанням. Виходячи із практичної доцільності, дана класифікація актуальна для підприємств малого та середнього бізнесу, адже великий бізнес потребує за-

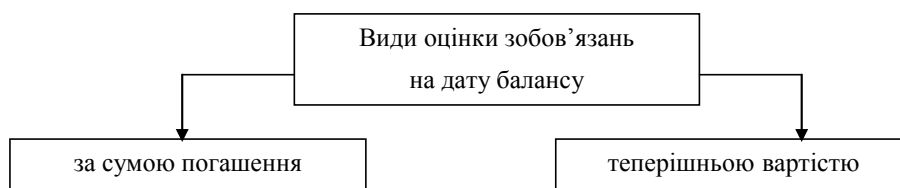

Рис. 2. Оцінка зобов'язань на дату балансу відповідно до вимог П(С)БО 11 «Зобов'язання»

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

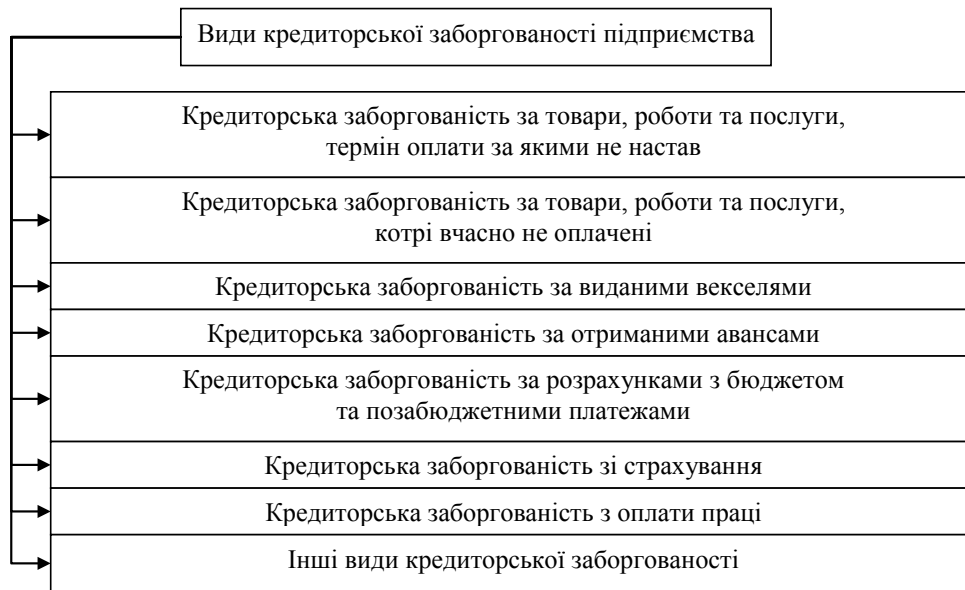

Рис. 3. Класифікація кредиторської заборгованості підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

безпечення реалізації довгострокових стратегій підприємства, що у свою чергу вимагатиме довготривалих розрахунків з контрагентами.

Найбільш розгалужену класифікацію зобов'язань за різними ознаками пропонує Ф.Ф. Бутинець, а саме:

- за складністю: прості, складні;
- за визначеністю у часі: обмежені у часі, безстрокові;
- за забезпеченістю виконання зобов'язань: забезпечені, частково забезпечені, незабезпечені;
- залежно від підстави виникнення зобов'язання: договірні, позадоговірні;
- за способом погашення: монетарні, немонетарні;
- за часом виникнення: теперішні, майбутні;
- за терміном погашення: довгострокові, короткострокові;
- за можливістю оцінки: фактичні, оціночні, умовні [2, с. 461].

Цієї ж думки дотримується І.В. Орлов і зазначає, що «класифікація зобов'язань у бухгалтерському обліку створена на основі господарських процесів, а тому зводиться до простого переліку, який регулює П(С)БО. Через це доцільно розглядати класифікацію бухгалтерських зобов'язань за різними ознаками» [7, с. 16]. Автор наголошує, що «П(С)БО 11 «Зобов'язання» не дає деталізованої характеристики класифікаційних ознак конкретних видів зобов'язань, порівняно з ознаками, які наводяться у Цивільному та Господарському кодексах. Така характеристика класифікаційних ознак дасть змогу чітко коментувати загальні положення бухгалтерського обліку зобов'язань (кредиторської заборгованості підприємства)» [7, с. 17].

Звичайно в бухгалтерському обліку відображаються не всі господарські зобов'язання, а лише ті, що впливають з виконання укладених підприємством договорів чи здійснених дій. Тому в умовах МСФЗ-трансформації для потреб бухгалтерського обліку достатнім буде поділ зобов'язань на поточні (короткострокові)

та довгострокові. Така класифікація полегшить і, в свою чергу, актуалізує роботу бухгалтерської служби.

Також, виходячи з практичної необхідності, для потреб управління (акціонерів, керівництва, інших економічних суб'єктів) доречно було б виділяти із загальної класифікації суми простроченої кредиторської заборгованості, що утворюється в результаті порушення покупцями порядку і термінів оплати розрахункових документів.

Виокремлення даного виду зобов'язань є необхідним для контролю сум простроченої кредиторської заборгованості, встановлення реальності її погашення, розрахунку часткових показників фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, а по заборгованості, термін позовної давності якої минув, – вчасного відображення в декларації про прибутки та збитки підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, за результатами дослідження особливостей визнання та оцінки зобов'язань підприємства можна зробити наступні висновки: 1) щодо визнання та оцінки, то в системі бухгалтерського обліку підприємства використовуються правила, характерні для всіх видів зобов'язань підприємства, які наведені в П(С)БО 11 «Зобов'язання»; 2) зобов'язання визнаються, якщо її оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок їх погашення. Якщо на дату балансу раніше визнані зобов'язання не підлягають погашенню, то їх сума включається до складу доходу звітного періоду; 3) зобов'язання, які підлягає погашенню в термін більший ніж дванадцять місяців слід розглядати як один із видів довгострокових зобов'язань підприємства; 4) зобов'язання, які будуть погашені в термін до одного року відноситься до складу поточних; 5) зобов'язання підприємства класифікуються за різними ознаками в залежності від поставленої мети використання інформації про конкретний вид зобов'язань суб'єкта господарювання.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Словарь-справочник финансового менеджера. К.: «Ника-Центр», 1998. 480 с.
2. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / за редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. – 8-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2009. 912 с.
3. Верховлядова Н.І. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика: [Навчально-практичний посібник] / Н.І. Верховлядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна та ін. К.: Центр учбової літератури, 2010. 536 с.
4. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: [Практичний посібник] / С.Ф. Голов, В.М. Костюченко. К.: Лібра, 2004. 880 с.
5. Губачова О.М. Облік у зарубіжних країнах: [Навчальний посібник] / О.М. Губачова, С.І. Мельник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 430 с.
6. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 03.10.2018).
7. Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія: [монографія]. Житомир: ЖДТУ, 2010. 400 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 02.10.2018).
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00> (дата звернення: 03.10.2018).
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 03.10.2018).
11. Стельмащук А.М. Бухгалтерський облік: [Навчальний посібник] / А.М. Стельмащук, П.С. Смоленюк. К.: Центр учбової літератури, 2007. 528 с.
12. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета: [пер. с англ.] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда / Под ред. проф. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. 576 с.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.10.2018).
14. Чалий І. Бухоблік для дорослих. МФЗ-трансформація. Управління прибутком. Податки. Х.: Фактор, 2011. 400 с.

Кудлаева Н.В., Флора А.П.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОЦЕССАХ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены экономическое содержание и сущность обязательств субъектов хозяйствования, основные критерии классификации обязательств предприятий с точки зрения отечественных и зарубежных ученых. Проанализирована целесообразность применения отдельных признаков классификаций для удовлетворения потребностей пользователей финансовой отчетности. Осуществлена критическая оценка взглядов отечественных и зарубежных ученых о классификационных признаках.

Ключевые слова: обязательства, кредиторская задолженность, расчёты, оценка, признание.

Kudlaeva N.V., Flora A.P.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ECONOMIC CONTENT AND CLASSIFICATION OF LIABILITIES IN ECONOMIC PROCESSES OF BUSINESS ENTREPRENEURSHIP

Summary

The article deals with the economic content and essence of the obligations of economic individuals the main criteria for classifying the obligations of enterprises from the point of view of domestic and foreign scientists. The expediency of the use of certain features of the classifications to meet the needs of users of financial reporting has been analyzed. A critical assessment of the views of domestic and foreign scholars on the classification features is done.

Keywords: duties, paybles, calculations, evaluation, recognition.